

Újabb keresztény nyomok az avarkorból.

(Ide tartozik a XXI—XXVI. tábla.)

Igen messze vagyunk még attól, hogy megközelítőleg is képet adhassunk az avar népről és az avar életről. Oka ennek, hogy míg a gyalogos, paraszti műveltségű régi népek telephelyei elegendő támpontot adnak mindennapi életük elképzelésére, addig a folyton vándorló lovas pásztornépeknek eddig még nem ismerjük szállásait s így csupán a sírleletekre vagyunk utalva. Azoknak a rokon népeknek néprajzát pedig, amelyek nagyjából még ma is ugyanabban az életformában élnek, mint a húnok, az avarok vagy honfoglaló őseink, a magyar kutatás — egy-két kivételtől eltekintve — nem vonta be munkájába. Így érthető, hogy olyan súlyos kérdésben, mint a kereszténység és a keleti nomád szemlélet találkozása jóformán még a probléma világos megfogalmazása is alig lehetséges.

Pedig a megoldásra váró feladat egyike az eurázsiai szellem-történet legmélyebb és legérdekesebb kérdéseinek. A keleti steppék lovasainak és nyugat földműveseinek egymástól eltérő adottságokon és alapokon felépülő művelődései ütköznek össze Magyarországi területén. Két életforma harca ez és csak sajnálhatjuk, hogy a küzdelem lefolyását a szórványos adatok gyenge fénye mellett inkább csak sejtjük, mint tudjuk. Azzal ugyanis tisztában kell lennünk, hogy a kereszténység a keleti lovasnépek számára nem hit volt első-sorban, hanem a nyugati műveltséggel azonosított életforma. A hit átvételét aránylag egyszerű szinkretizmussal át tudták volna hidalni magukban — hiszen saját hitüknek is megvolt a maga égben székelő egyistene — de az életforma átvétele egyértelmű volt a hétköznapi élet mélyére beidegződött szokások és a politikai függetlenség feladásával. Ez okból mindaddig nem is beszélhetünk komoly keresztény műveltségről a keleti lovasnépeknél, míg Géza fejedelem és Szent István fel nem ismerik ezt aényt és életük művével bele nem építik a magyarságot a nyugati életfelfogásba. Az ő kivételes képességük át tudta hidalni teljes mértékben az eddig megoldatlan nehézséget s vezetésük mellett úgy illeszkedett bele a magyarság a keresztény műveltségbe, hogy nemzeti önállóságát és politikai függetlenségét teljes egészében megtarthatta. Így a magyar honfoglalás után, a már

keresztény magyarságba beolvadó újabb keleti lovasnépek, a bese-nyők és a kunok, nagyobb nehézség nélkül fogadják el az új hitet a megtért rokontól.

Az alábbiakban néhány új adat közlésével kapcsolatban összefoglalom, hogy mi az, amit az eddigi kutatások és leletek alapján az avarkori kereszténységről megközelítő biztossággal állíthatunk.

Az avar birodalom és a kereszténység kapcsolatairól egészen a birodalom politikai bukásáig mindössze egyetlen írásos adat áll eddig rendelkezésünkre, ez is a VIII. sz-ra vonatkozik és egy — úgy látszik sikertelen — bajor térítési kísérletről számol be.¹ A balkáni és a déloroszországi térítések története Moravcsik Gyula részletkutatásai és összefoglalása² után tisztán áll előttünk. Ugy látszik a Középázsia felé terjedő manicheizmus, ugyanúgy, mint a nestorianizmus és a buddhizmus csak kevésbé érinthette az avarságot, mert az, ezek megerősödése idején, már magyar földön volt. A kereszténységgel két úton jutnak kapcsolatba ebben a korban a keleti lovasnómádok: 1. A VI. sz-ban a bizánci hadseregben jelentős szerepet játszanak a hún utódok; nemcsak segédszervezeteket szerveznek belőlük, de kiválóbb vezéreik magas állásokat töltenek be az udvarnál. Justinianus a veszélyesebb pontokon keresztényekké váltott hún népeket telepít le.³ Ez a hadseregszervezési mód legalább akkora belső változást idézett elő magában a birodalomban, mint amekkora eredménnyel járt a bolgár-török népek megtérítésében. Az udvartól lefele terjed a hún divat és a harci taktika is mindjobban áttér a nomád harcrendre. 2. Ezzel a főként a Balkánon lejátszódó szervezéssel párhuzamosan folyik a Fekete-tenger északi partvidékén és a Kaukázusban a térítés, méghozzá úgy látszik, meglehetősen sikerrel. Ez a siker érthető is, hiszen az itt lakó népek évszázadokon keresztül érintkeztek egymással s így a missio már jól megmunkált talajon folyt. A szent iratok egy részét hún nyelvre fordítják.⁴ A Fekete-tenger melléli térítés középpontjai a krími görög városok, ezek papjai a bolgár-törökök között is számos hívet hódítanak meg. Ezek a térítési törekvések az idők folyamán mindinkább erősödnek és később vándorpüspökségeket is szerveznek ezeken a területeken.⁵ Azért fontos

¹ Alföldi András, *A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában*. Szent István Emlékkönyv I. Budapest, 1938. 168. l.

² Moravcsik Gyula, *A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység*. Szent István Emlékkönyv I. Budapest, 1938. 173—217. l.

³ Moravcsik, i. m. 187. l.

⁴ Moravcsik, i. m. 188. l.

⁵ Moravcsik, i. m. 195. l. — Chosroes perzsa király, 591-ben, elfogott türköket küld Maurikios császárhoz, ezeknek homlokára kereszt volt bekarcolva. A császár kérdésére elmondták, hogy még gyermekkorukban egy nagy járvány idején karcolta homlokukra édesanyjuk a keresztet, a keresztények tanácsára, hogy a járvány elkerülje őket (Moravcsik, i. m. 189. l.). Talán ezt az adatot kapcsolatba hozhatjuk azokkal az északkaukázusi türk sírszobrokkal, amelyeknek süvegén és vállán kereszt van (legutóbb A. Zakharov közölte ezeket a szobrokat: A. Hung. XVI. 34. l.).

ez számunkra, mert azt már biztosan állíthatjuk, hogy már az avar honfoglalásnál is több rokonfajú törzs szövetsége foglalta el hazánkat és később az avar birodalom területére újabb és újabb törzsek telepednek be a délorosz steppéről.⁶ Amint már egy helyen említettem, az avar régiségek időrendjének és népi csoportjainak meghatározása ebből a szempontból erősen rászorúl az újabb értékelésre.⁷ Eddig ugyanis az avar régészeti hagyatékokat s az abban jelentkező eltéréseket belső fejlődési folyamatnak magyarázták. Ez az átértékelés az avarkori keresztény leletek megítélésénél is jelentős változást eredményez.

A déloroszországi térítések kapcsán a Magyarország területére érkező avarság egy részének módjában volt Krisztus tanításait előbbi hazájában megismerni. De úgy látszik a térítés közöttük nem járt komoly eredménnyel. A sokezer hitelesen kiásott avar sír tízezrekre menő tárgya között a keresztény vonatkozásúak számát ezrelékben is alig fejezhetnők ki. De még ezeknek az emlékeknek is csak egy része hozható az avarsággal összefüggésbe. A korai avar idők keresztény leleteinek egy része a fennmaradt romanizált őslakosságtól származik.⁸ Néhány még nem közölt avarkori sírleletben kereszt is van; ezek nem magányos sírok, hanem temetőből valók. Ezekben a temetőkben azonban mindig kimutathatók az avarok által legyőzött és földművelésre, meg más munkára felhasznált gepida néptörzsedékek. Ezekről pedig tudjuk, hogy nagyrészt keresztények voltak. Ismerve a steppei lovasnomádok társadalomszemléletét, az a tény, hogy a legyőzött népek között keresztények is voltak, ahelyett, hogy elősegítette volna a kereszténység meggyökereződését, inkább ellenkezően hatott. A korai időkből talán a deszki G. temető 37. sírja az, amelyből arra következtethetünk, hogy az avarok között talajra talált a kereszténység.⁹

A deszki G. temető 37. sírját a szegedi Múzeum 1933. IX. 6.-án ásatta meg. A sír hossza 370, szélessége 80, mélysége 140—240 cm. volt, a csontváz arccal nyugatnak feküdt, hossza a sírban mérve 158 cm volt.

A fej mellett a fül tájékán 1—1 fülbevaló feküdt (XXI. tábla 2—3). A fülbevalók karikája és nagy, gömbesüngője ezüstből való, a kettőt 3, aranylemezből készült gömb köti össze, a kis gömbök érintkezését arany szemecs-

⁶ Nagy Géza, Arch. Ért. 1906. 404—405. l. — Alföldi András, *Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde*. ESA, 1934. 285—307. l. — Nagy Géza nyomán Csallány Dezső is felhívja erre a figyelmet: *Kora-avarkori sírleletek*. Folia Archaeologica, I—II. 300. l.

⁷ A régészeti anyagból kiindulva érintettem a kérdést: *A tihanyi téri avar temető*. Diss. Pann. Laureae Aquincenses. II. sajtó alatt.

⁸ Alföldi András, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*. II. Berlin, 1926. 34. skk. l. — Alföldi, ESA, 1934. i. m. 295. l.

⁹ A fényképet, a sírra vonatkozó adatokat és a közlés engedélyét dr. Csallány Dezső baráti szívességének köszönöm. Ugyanő teszi közzé a szentesi múzeum újabb keresztényvonalatkozású germán leleteit, úgy hogy az alábbiakban ezekre nem térek ki.

kékből (granuláció) képzett sor takarja, az egyiken (3) a gömbök felett egy kis, gyöngysorral szegélyezett henger ül s ehhez forrasztották a karikát, a másikon (2) a hengerhez még egy kisebb karika járul s ezen keresztül vezeték a fülbevaló karikáját. A váz nyaka körül félgömbökből egybeforrasztott ezüst bogycok között (5–10, 13–14) részben kettős gyöngyök voltak, ez utóbbiakon halványkék és türkizkék bemélyedő és kiemelkedő berakások vannak (20–27), az üveggyöngyökön kívül 4 drb. borostyánból valót is találtak (16–19), ezek közül három a bal mellen feküdt. Itt találták a kis ezüst keresztet (XXI. tábla 1) is. Közepén kör alakú rekeszben zöldes üveg-paszta ül, ezt ugyanúgy, mint a keresztet gyöngyözött ezüstfonal keretezi, ezen belül háromszögbe rendezett ezüstszegekkel töltik ki az ágakat. Magát a keresztet két ezüstlemezéből készítették, a felsőt préselték s így a kereszt felsőlapja és oldalfala egy lemezből való, erre forrasztották rá a kinyírt hátlapot. A függesztőkarika is ezüst. A kereszt mellett feküdt a kis, téglalap formájú ezüstlemez (XXI. tábla 4), négy sarkában lévő lyukakon varrották a ruhára. A lemezt rovátkázott ezüstszalag keretezi, ezen belül pedig zeg-zug mintájú falakkal osztott rekesz ül. A rekeszekben írizáló üveglapok vannak. A váz karján egy-egy kürtösvégű bronz karperec volt (XXI. tábla 11–12), mindkettőt erősen kikezdte a rozsda, de valószínű, hogy végeiken négy sorban egymással ellentétesen váltakozó háromszögsorok voltak. A csontváz fejénél sok marha, birka és kecskesont, lábfejnél kutyaesontok voltak.

A sír korát a rekeszes lémezke hún körbe nyúló párhuzamai önmagukban is a korai avar időre határozzák meg.¹⁰ A rokon szentendrei vezérlelet alapján közelebbi meghatározás is lehetséges s ez a VII. szd. eleje.¹¹ A deszki sírral kapcsolatban halvány nyomok mutatnak a germán kereszténység felé, úgy látszik a kürtösvégű karperecek ebből a körből kerültek — épen a nők révén — az avar anyagba. Nagyon messzire vezetne, de bizonyos valószínűsége van annak, hogy idegen beházasodások, mint amilyent a deszki sírral kapcsolatban feltételezhetünk és az avar vezetőrétegnél alább bizánci vonatkozásban ki fogok mutatni, az avar exogámia szokását őrizték meg számunkra.¹² Ha ezt további hiteles megfigyelések és ember-tani adatok is alátámasztják úgy a néprajzi párhuzamok teljes igazolást nyernek. Annyi bizonyos, hogy azok az avar kori sírok, amelyekben eddig keresztet találtak (Ozora, Závod, Alattyán 14. sír, Deszk) egytől egyig női sírok. A deszki sírnál figyelembe kell vennünk a pogány szokás szerint való temetést és azt, hogy az egész temetőben az egyetlen keresztény sír, a környezet tehát nem volt keresztény.

¹⁰ Alföldi András, *Leletek a hún korszakból és ethnikai szétválasztásuk.* A. Hung. IX. Budapest, 1932. táblaanyaga a rekeszes hún emlékekről.

¹¹ Hampel József, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* Braunschweig, 1905. III. kötet, 265–266. tábla.

¹² Egészen más vonatkozásban és más adatokból kiindulva ugyancsak érinti az avar exogámia kérdését Alföldi András, *Über die thetiomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen.*

Van még egy szétszórt és igen kevés sírlelet által képviselt csoport; ezt egy dolgozatomban a korai avarsággal hoztam kapcsolatba. Ennek övét a keresztény ikonographiából jól ismert szőlőtvet csipegető galambpáros veretek díszítették. Ezek a veretek vékony ezüst- vagy bronzpléhből készültek és a mintákat préseléssel verték beléjük. Akik ezeket az öveket hordották, nyilván a szegényebb nép közül valók voltak s ha ezeknek az övvereteknek jelvénytulajdonítunk — pedig nyilván volt valami ilyenféle jelentőségük — keresztények is voltak. Nem hallgathatjuk el azonban, hogy ilyen övveretekkel kereszt sohasem került elő. Az övdíszeken kívül semmi sem mutat arra, hogy viseletük különbözött volna az avarokétól, így hát valószínűleg azok is voltak. Régebben¹³ a galambos övveretek között stíluskritikai alapon igyekeztem az időrendet megállapítani. A formák többé-kevésbé éles, vagy elmosódott mintái alapján jutottam arra a téves megállapításra, hogy ezeknek az övvereteknek divatja a korai avar időkben kezdődik és egészen a VIII. sz.-ig tart. Ez természetesen annyit jelentene, hogy az avarságban élt egy keresztény réteg s ez másfél századon keresztül különleg is elkülönítette magát a többiektől. A kiskőrösi lelet (XXII–XXIII. táblák) bizánci mintára készült avar pénzei azonban nyilván mutatják, hogy ez a csoport a VII. sz. végén jelenik meg nálunk,¹⁴ abból, hogy olyan csekélyszámú hasonló leletet ismerünk, arra következtethetünk, hogy aránylag rövid ideig élt, talán nem tovább, mint egy emberöltő. Így tehát egy igen kisszámú keresztény réteget mutathatunk ki az avarság között a VII. sz. végéről, ez a Nagyalföldön és a Dunántúlon szétszórtan élt.

Ebből a körből egy újabb leletet közölhetek az alábbiakban:¹⁵

Sírlelet Kiskőrösről az Orsz. Magyar Történeti Múzeum gyűjteményében (Népv. lt. 18—1938). Bákóczy-út 49. sz. háza udvarában találta homokkitermelés közben Pálkás Pál kiskőrösi lakos 150 cm mélységben. A tárló csak a felszínre vetődött darabokat tette el, a lelet tehát nem teljes. A kétséget kizáróan egy sírból előkerült tárgyak a következők: 1. Vékony bronzbádogból préselt övdísz töredéke (XXIV. t. 1), magassága 2.8 cm, gyöngysoros kerettel övezett mezejét két madár ékítményesen egyszerűsített mintája tölti ki, pontvonással tagolt farkaik egybeolvadnak, csőreik közt, a veret tengelyében egy levél van (XXIV. t. 1a). 2. Szíjvég hátlapja vékony bronzbádogból, hossza 3.7 cm (XXIV. t. 2). 3. Visszaesapó íjj erősítő csontlemezeinek töredékei (XXIV. t. 3–8). A szokott formától eltér a 3–4.

¹³ László Gyula, *Adatok az avarkori műipar ókeresztény kapcsolataihoz*. Budapest, 1935.

¹⁴ A lelet leírását Jónás Elemér meghatározására és korábbi feldolgozásomra hivatkozva (László, i. m.) mellőzöm.

¹⁵ A leletben előforduló kifolyócsöves edény párhuzamainak nyugati kapcsolataival Horváth Tibor foglalkozik részletesen: *Az illői és kiskőrösi avar temető*. A. Hung. XIX. Budapest, 1935. 90. skk. l. — Ujabban Domanovszky György készíti elő az avar kerámia corpusát, úgy hogy itt csak az edény leírására szorítkozom.

sz. lemezpár, amennyiben az ideg számára két bevágás is van rajta, az alsó bevágás mellett erősen kopott a lemez teste, a lemezek szögletes fejűek szemben a másik párral (XXIV. t. 5), amely ívesen záródik. Anyaguk sem egyforma, az előbbi lemezpár világos sárgás színű csontanyagból készült, az utóbbi színe barnás, sötétebb. Különbség van keresztmetszetükben is, a szögletesfejűek felülete sík, a másik páré domborodó metszetű. A szögletesfejű keskeny lemezek általában a hún és honfoglaláskori magyar ijjakra jellemzők, míg a körös záródású szélesebb lemezek az avar körben otthonosak. Ez az elkülönülés azonban nem olyan éles, hogy feltétlen időbeli különbséget is jelentene, mert az avar anyagban is elég gyakran találkozunk szögletes fejű vékony lemezzel. A mi esetünkben valószínűnek tartom, hogy a 3–4 sz. lemezpáron eredetileg csak a felső bevágás volt meg, a második bevágást — amely megfelel az 5. sz. lemezének — azért faragta bele az ijjkészítő mester, hogy az ijj feszítésének egyensúlyát biztosítsa. 4. Egyélű vaskés hozzározódott fatokkal (XXIV. t. 9), hossza: 19,2 cm. 5. Vas-eszköz (XXIV. t. 10). 6. Vaskés töredéke (XXIV. t. 11, 15). 7. Hárcmélű vasnyílcsúcsok (XXIV. t. 12–14). 8. Egyélű, enyhe görbületű szablya töredékei, a szablya fatokja néhol megfigyelhető, méretek: 7,7, 26,5, 8 cm, a penge legnagyobb szélessége 3 cm. 9. Kifolyócsöves szürke színű korsó, finoman iszapolt agyagból (XXIV. t. 17); magassága 19,5 cm, szájmérője 9,2–9,5 cm. Peremén barázda fut végig; fülét közepén hosszú vájat tagolja, tövében ujjal benyomott mélyedés van. Nyaka alatt betésvált hullámvonalas és párhuzamos vonaldísz ismétlődik kétszer.

A gazdagon díszített és vastag aranybádagból préselt vagy épen kivágott leletek egyrésze az avar uralom első századából való. Van ezek között két félholdalakú fülbevaló, az egyikén egy palmetta áll közepén, jobbról-balról meg egy-egy páva, a másikat pedig két, egymásnak hátat fordító galamb, vagy seregély díszíti. Régebben kevés összehasonlító anyag alapján mint lehetőséget felvetettem, hogy ezeket a fülbevalókat egykorú bizánci darabok utánzataként Magyarország területén készíthették.¹⁶ Azóta módomban állott eredetiben tanulmányozni a párhuzamokat és valószínűnek tartom, hogy ezek is azokból a későhellenisztikus-sziriai műhelyekből származnak, ahol jobb kivitelű mintáik is készültek. Ezeknek a műhelyeknek több termékét ismerjük a magyarországi avar anyagból. Igen kis valószínűség szól azonban amellett is, hogy ezek a fülbevalók az avarok számára helyben dolgozó bizánci ötvösöktől származhatnak. Figyelemreméltó ugyanis, hogy a keszthelyi és pécsi Krisztusimádása korongos fibulák ikonográfiája is a sziriai körre mutat.¹⁷ Ezek a fibulák pedig kétségtelenül Magyarország területén készültek.

Ezzel szemben egészen biztosan a steppén és valószínűleg épen Magyarország területén készült az a két madaras csüngő, amelyet a Nemzeti Múzeum őriz. Ezeket is erős kapcsolatok fűzik a Denni-

¹⁶ I. m. 4. fejezet.

¹⁷ Alföldi, ESA. 1934. i. m. 295. l.

son által közölt bizánci fülbevalókhoz, s nyilván ezeket is fülbevalón hordották. Kezdetben arra gondoltam, hogy mellésként szerepelhettek, de a sírleletek meggyőztek az ellenkezőjéről. Ezeken is az egymással szembeállított két madár szerepel. Nemrég találták meg Cibakházán (Szolnok vm.) egy előkelő avar nő sírját, ennek diadémján hasonló aranylemezek voltak, mint madaras csüngőink.¹⁸ A leletet most dolgozom fel és problémaköre még nem egészen világos előttem, de már most is valószínűnek tartom, hogy a cibakházi lelet alapján a fent ismertetett madaras csüngőt, valamint a Bécsben őrzött ráckevei fülbevalót¹⁹ is, nem magyarázhatjuk meg maradéktalanul a keresztény ikonographiából, hanem egy sajátos szinkretisztikus pogány csoportba kell beosztanunk.

Kétségtelenül bizánci munka az ozorai lelet két aranykeresztje. Száraik végén és metsződéseikben színes kőberakások ülhetnek. A lelet korát Konstantinos Pogonatos érme (669—670) határozza meg. A kelegei leletben ugyanez az érem adja a leletben szereplő és az ozoraihoz erősen hasonló kereszt korát.²⁰ A kereszt pontos párhuzamait Kréta szigetéről és egy athéni magángyűjteményből ismerem.²¹ Az ozorai leletben mint említettem, két egyforma aranykereszt volt, az egyiknek sajnos csak töredéke került a Nemzeti Múzeumba. A leletet pincét ásó parasztemberek találták a múlt század 70-es éveiben s így bizonyára sok darabja elkallódott. A lelet darabjai nem egy személyhez tartoznak, nézetem szerint a sírban hárman feküdtek. A fejedelem mellé lovát is eltemették ősi pogány szokás szerint s a temetési célokra készített kézzelformált durva agyagböggre is melléte feküdhetett, melléje egy idősebb nőt és egy gyermeklányt temethettek a leletek tanúsága szerint; nyilván feleségét és lányát temették vele egy helyre. A két nőn lehetett a két aranykereszt. Az ozorai női régiségek közül a köves csüngők pontos másait a ravennai Theodora mozaikon találjuk s a leletekből általában arra következtethetünk, hogy viseletük is egyezett Theodora udvarhölgyeinek ruházatával. Bár az embertani adatok hiányoznak, azt hiszem ez alapon nyugodtan mondhatom, hogy az eltemetett két nő (anya és lánya?) nem avar volt, hanem a bizánci hercegnők vagy udvarhölgyek közül vette feleségül az avar fejedelem. Az ilyen házasság a bizánci diplomáciának egyik fontos eszköze lehetett s a keresztény térítés is sokat nyerhetett vele, mint azt az ozorai sír gyermeklányának keresztény volta is sejteti.

Ebből a megállapításunkból azonban tovább is következtethetünk: valószínű, hogy a már tárgyalt aranyékszereket sem avarok viselték, hanem azok is az ozoraihoz hasonló módon kerültek avar

¹⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, Szkíta és népvándorlaskori leltár. 5/1937.

¹⁹ Hampel, Alterthümer, i. m. III. 281. l.

²⁰ Fettich Nándor. *A honfoglaló magyarság fémművészete*. A. Hung. XXI. Budapest, 1937. CXXIX. tábla 1—46.

²¹ Még egyiket sem közölték. — Setiriv, τα βυζαντινα μινυμια της κυπρον. Athén, 1935. 152. t.

környezetbe és női ékszerek voltak. Megerősíti ezt a tételt az, hogy az eddig megtalált avar fejedelmi sírokban (Bócsa, Kecel, Kiskőrös-Vágóhid, Igar, Kunágota és a fentiek után Ozora is²²) sehol sem találjuk nyomát annak, hogy az előkelő avarság felvette volna a keresztiséget. A keresztény vonatkozású aranyékszerek felfogásom szerint tehát elsősorban avar előkelők bizánci feleségeinek, vagyis bizánci udvarhölgyeknek sírjaiból kerültek ki. Bizonyára akad olyan is közöttük, ami adó, vagy zsákmány révén jutott az avarokhoz, ámbar amint a kunágotai fejedelmi lelet bizánci aranylemezeinél láthatjuk, a bizánci tárgyakat rendszerint nem eredeti formában használták fel,²³ hanem szétdarabolták (Kunágota, Tépe) vagy kikalapálták (Tépe), vagy pedig beolvasztották és újra feldolgozták. Érdekes, hogy a fentebb ismertetett és a szegényebb népre jellemző keresztény vonatkozású övveretek technikai és stílusrokonságban állanak a fejedelmi aranyékszerekkel. Ezzel kapcsolatban le kell szegezünk azt is, hogy szegényebb népnél megjelenő keresztény elemek divatja ugyanabban a korban kezdődik, amelyikből az ozorai lelet is keltezhető: a VII. szd. második felében. Amint alább látni fogjuk ez az egyezés nem véletlen. Ebben a korban egy sereg új forma jelenik meg az avarság hagyatékában (pl.: a szablya, a csat egy bizonyos fajtája, később a bronzöntés egyeduralkodó stb.). Tudnunk kell, hogy az avar-bizánci kapcsolatok történeti forrásai a 630-as évek után hirtelen megszakadnak és hogy a bolgárság, a szláv-ság és később a kazárság teljesen elszigetelt Avarországot egyrészt Bizánctól, másrészt a délorosz steppétől. Jónás Elemér megállapította, hogy a 630-as évektől a VII. sz. végéig kíséreltek történetek a steppei népek részéről — ő kizárólagosan az avarokra gondolt — a bizánci pénzek utánzásával, önálló pénzgazdálkodásra való áttérésre.²⁴ Ha ezeket a tényeket egybevetjük a déloroszországi régészeti anyaggal, úgy más magyarázatot nem találunk, mint azt, hogy a VII. sz. második felében fellépő keresztény emléktárgyak nem az 568-ban bejött avarok utódaitól származnak, hanem egy újabb bolgár-török hullámmal kerül az avar birodalomba. Egyébként ugyanis érthetetlennek lennének: 1. A keresztény nyomok, hiszen 630 után az avarság kiesik a bizánci érdekkörből. 2. A bizánci arany és ezüst pénzek utánzatai, mert a magyarországi avarságnak 630 után egymásközt üzött cserekereskedésében ilyenre szükség nem volt, annál inkább forgott a bizánci pénz a délorosz steppéken. 3. A régészeti anyagban jelentkező új formák, amelyeket a korai avar leletekből nem lehet levezetni. Mindezt egy nagyobb önálló dolgozat kereté-

²² Bócsa: MNM. lt. 6/1935; Kecel: MNM. lt. 6/1937; Kiskőrös-Vágóhid: MNM. lt. 7/1937; Igar: Arch. Ért. 1929. 68—84. l.; Kunágota: Hampel, III. 260—262; Ozora: Hampel, III. 264—266.

²³ László Gyula, *A kunágotai lelet bizánci aranylemezei*. Arch. Ért. 1938. 55. skk. l.

²⁴ Jónás Elemér, *Monnaies du temps des avars en Hongrie*. Demareteion. Vol. I. 3—4. 130—136. l.

ben fogom kifejteni, itt egyelőre csak kivonatossan említettem meg néhány eredményt, azért, hogy az avarságban feltűnő keresztény nyomok népi jellegét és időrendjét a szükséghez képest megvilágíthassam.

Ezek után érthető, hogy hogyan tűnik fel a Bizánc-tól elzárt magyarországi avarságban a VII. sz. vége felé hirtelen egy kisebb keresztény csoport. Ezek kereszténysége kétségtelenül annak a dél-oroszországi missziós tevékenységnek eredménye, amelyet fentebb ismerhettünk meg. Így válik érthetővé az is, hogy ugyanebben az időben hogyan kerül egy bizánci előkelő hölgy Avarországba. Nyilván a dél-orosz steppén lett a bolgár birodalom valamelyik fejedelmének felesége. Ilyen házasság abban az időben Déloroszországban nagyon is érthető lehetett bizánci részről, mert a megerősödő bolgár törzsek és az ujonnan érkezett kazárság a birodalom északi határán épen elég gondot okozott az udvari diplomáciának.²⁵ Ugyanígy kerülhetett a bizánci kereszt a keleti fejedelmi leletbe is. A magyarországi avarság, mint említettem, ekkor már nem tartozott a bizánci érdekkörbe, Bizáncnak nem kellett tartania tőle s így nem is kereste kegyét az udvar, mint 630 előtt.

Az avar birodalom késői korából származó leletek közül néhányon, így a bágyog-gyűrhegyi (XXVI. t. 2.) és a dunapentelei csaton²⁶ és a Székesfővárosi Múzeum legújabb csepeli övveretein sajátos ábrázolás jelenik meg. A veretek tükrében egy halat tépő sas, ennek hátán pedig egy galambpár áll, az utóbbiak között egy csökevényesen ábrázolt fa látható.

A fent említett csepeli sírlelet egyike legkitűnőbb példáinknak, alább adom leírását:

Avar sírlelet Budapest Székesfőváros Múzeumának régiségtárában, a csepeli szabadkikötő építési munkálatainál felfedezett avar temető 8-ik sírja (XXV. t. 18—28). A temető a griffes-indás csoportba tartozik. A terület homokos steppe jellegű, rendszeres feltárását az építkezés sajátos viszonyai nem engedték meg, a közölt lelet sem hitelesen feltárt sírból került elő, hanem földmunkálatok során találták. A sírban a következő tárgyak voltak: 1. Négy darab csüngős (XXV. t. 18—21) és egy síma bronz övveret (XXIV. t. 22). Poncolt keretükben két mintából egygyésszerkesztett ábrázolás van: alul halat tépő sas, felette egy ág jobb és baloldalán egy-egy galamb. Átört munká. A veretek legnagyobb szélessége 2.8 cm, hossza (csüngő nélkül)

²⁵ Erre közvetlen írásbeli adatunk tudtommal épenúgy nincsen, mint a korábbi avar-bizánci házasságra, de a leletek szinte kényszerítő erővel mutatnak erre. Párhuzamunk elég van, Attila házasságkötései ismereteseek, a perzsák is házassággal szerzik meg a türk szövetséget (E. Stein, *Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches*. Stuttgart, 1919. 19. l. — Heraklius ellen 617-ben egy, a kagánnak nem tetsző, házasság miatt indítanak háborút az avarok (E. de Muralt, *Essai de chronographie byzantine*. Szt. Pétervár, 1855. 274. l. jegyzet).

²⁶ László, Adatok, i. m. 36. skk. 1. — A bágyog-gyűrhegyi csat nagytölt képét az 1. képen megtisztítás után közlöm.

2.9 cm. Mintájuk, kivéve a keret és a hal felületének pontait, pontosan azonos, a poncok példányonként különböző sűrűségben szerepelnek, tehát ezek az öntőmintán nem voltak rajta. A mintát eredetileg fából vésték, a véső nyomok legjobban a XXV. t. 19. példány sasának szárnyán figyelhetők meg. A hátlapok vizsgálata meggyőzött arról, hogy az öntőmintán a csüngő fülei is rajta voltak, ezeket a síma veretről lereszelték. A veretek hátlapján vászonminta nyomódott bele a bronzba (XXV. t. 21). A felerősítésre szolgáló szegeket utólag furt lyukakba verték bele. 2. Bronzesat, mezejét kuporgó griff díszíti. Áttört munka. Legnagyobb szélessége 2.4 cm, hossza (a fül nélkül) 3.7 cm. A csat síma hátlapján vászonlenyomat van. A griff testét utólag díszítették poncokkal, farkának és szárnyának ábrázolása egybeolvadt. Az övre három szeggel erősítették; pecke, karikája és egyik füle letörött (XXV. t. 23). Tömör bronz szíjvégek (XXV. t. 24–25), tükrükben egymásalatt háromszor ismétlődő esőkevényes indadísz. Hátlapjuk síma, hosszuk 4 cm, köpüjükbe egy szöggel rögzítették a szíjat. 4. Törött vasesat (XXV. t. 26). 5. Vaskarika (XXV. t. 27) és 6. Opálszínbe játszó hármastagozású üveggyöngy. — A XXV. tábla 29–32 alatt az Orsz. Magy. Történeti Múzeum gyűjteményéből 4 ismeretlen lelőhelyű darabot közlök. Bronzból öntött korongos övveretek. Csak igen kis valószínűséggel állíthatjuk, hogy tükrükben, a szívidom két oldalán egy-egy madár ül, lehetséges, hogy csupán esőkevényes növényi minta van bennük. Addig míg tisztább ábrázolású párhuzamait nem találjuk, ki kell rekesztenünk a további értékelést.

A halat tépő sast és a galambpárt külön-külön jól ismerjük. Az utóbbi általánosan használt keresztény lélekjelkép ebben a korban. A halat tépő sas mintájának elterjedését Takács Zoltán és Supka Géza adatainak felhasználásával nemrég állítottam össze.²⁷ A step-pén a szkíták idejében jelenik meg ez a minta és ettől fogva szívósan és változatlan formában él az avarokig és Magyarország területétől egészen Kínáig mindenütt otthonos. A gót vándorlás után a keleti díszítőminták nyugaton is elterjednek, így jut a fenti ábrázolás is a nyugati rekeszes ötvösségbe²⁸ s mint alább látni fogjuk, a merovingkori könyvdíszekbe is ezúton kerül. Strzygowski jó helyen keresi a minta eredetét, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy az örmény miniatúrákban Szibériai előzmények után lép fel.²⁹ Szerinte a meroving miniatúrákba örmény közvetítéssel jut a halat tépő

²⁷ A csepeli lelet közléséért Nagy Lajos dr.-nak, a Székesfővárosi Múzeum igazgatójának tartozom köszönettel. — A halat tépő sas mintájának elemzése: *Adatok* stb. i. m. 38 skk. l.

²⁸ Kárász Leó, *Aranykincs a népvándorlás korából*. Arch. Ért. 1896. 1. kép (Cesenai kincs). — M. C. Boulanger, *Le cimetière franco-merovingien et carolingien de Marchélepot*. Paris, 1909. XXXVI. tábla 2–3, ládikaveret a VII–VIII. sz.-ból. — British Museum, *Guide to Anglo-Saxon Antiquities*, London, 1923. fig. 42, 213. — A Gallehus szarvon: 2. Tuhmann, *Das Tier in der Religion*. é. n. 16. kép.

²⁹ J. Strzygowski, *Die altslavische Kunst*. Augsburg, 1929. 276. l.

madár képe.³⁰ Csakhogy itt az a nagy nehézség, hogy a fennmaradt örmény kéziratok jónéhány száz évvel fiatalabbak, mint a meroving rajzok.

Nemrég kimutattam, hogy nyugaton épenúgy kezdik utánozni az avar divatot, mint Bizáncban.³¹ Legutóbb pedig egy régensburgi vállkővel kapcsolatban, az ábrázolás stílussajátosságai alapján arra az eredményre jutottam, hogy az oroszlántfékező Sámsonnak a vállkővön szereplő képét az avarság közvetítésével kaphatta a román művészet.³² Azóta ezt a jelenetet egy kobani övvereten meg is találtam.³³ A meroving miniatúrákon a galambpár ugyanabban a sajátos és másutt ismeretlen összeállításban szerepel, mint avar övvereteinken.³⁴ Ugy látszik még hozzá, hogy ez a sajátos stilizálás épen csak az általunk kimutatott VII. sz. végi csoportra jellemző, mert a hasonló tárgyú, de valamivel későbbi kobani préselt övdíszeken természetesebben ábrázolják a jelenetet.³⁵ Szilárd kapocs tehát a meroving miniatúrák és az avar veretek galambpárja között, hogy olyan módon kapcsolják össze a két galambot, amely másutt nem ismert. Ennek a címerszerűen megformált ábrázolásnak az eredete avar s innen terjedt nyugat felé, amint a terjedés útját a halat tépő sas mintája esetében ki is tudjuk mutatni: Fel kell vetnünk tehát a lehetőséget, hogy a meroving és az örmény miniatúrák között csak közvetett összefüggés van, amennyiben mindkettő közös forrásból merít: a steppe művészetéből. Ennek a művészetnek közvetítője nyugat felé ebben az esetben a magyarországi avarság. Itt fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a középkori nyugati keresztény művészet sok eleme nem magyarázható meg maradék nélkül a steppei művészet bevonása nélkül. Biztos vagyok abban, hogy a középkor művésze nagyon sok esetben felhasználta azokat a nyugatra került avar tárgyakat, amelyeken emberfejű állatok, vagy állatfejű emberek viaskodnak egymással és fantasztikus állattársaikkal akkor, amidőn a középkor embere számára a purgatórium vagy a pokol borzalmait kellett kifaragnia.³⁶ Arról pedig, hogy avar fejedelmi aranykincsek milyen nagyszámmal kerültek Nagy Károly hadjáratának zsákmányaként nyugatra, épen elegendő adatunk van, így tehát nem csupán feltevés az, hogy ilyen tárgyakat megismerhetett a középkor

³⁰ J. Strzygowski, i. m. 282. l. 255. kép, halat tépő saspár szimmetrikus beállításban meroving miniatúráról. — J. Strzygowski, *Étschmiadzin-Evangelien*. Wien, 1891. Örmény ábrázolások 1375-ből és hasonló meroving miniatúrák (92. sk. l.)

³¹ *Adatok a koronázási jogok régészeti megvilágításához*. Szent István Emlékkönyv. Budapest, 1938. III. 545. sk. l.

³² *Egy régensburgi vállkőről*. Folia Archaeologica I—II. Budapest, 1939. 209—215. l.

³³ Fettich, A. Hung. XXI. i. m. CXIII. tábla 5—5a.

³⁴ László, Adatok stb. i. m.

³⁵ Zakharov—Arendt, *Studia Levedica*. A. Hung. XVI. Budapest, 1934. 14—15. kép.

³⁶ László, i. m. Folia, 214. l.

művésze. Ezeknek a kapcsolatoknak pontos felderítése a keresztény ikonográfiának még megoldatlan feladata.

Visszatérve az idézett avar bronzvereteken szereplő sajátos és máshonnan nem ismert ábrázolásra: a halat tépő sas és a galambpár együttes szereplésére, lehetségesnek tartom, hogy ez az együttes a késői avarságban jelentkező keresztény-pogány szinkretizmus eredménye. A halat tépő sas a steppe népeinél nem lehetett csupán tartalom nélküli dísz, mert így aligha magyarázhatnók azt, hogy óriási időbeli és térbeli távolságokban változatlanul megtartják. A szeged-öthalmi lemezen (XXVI. tábla 1—1a) még a galambpár nélkül jelenik meg a halat tépő sas, de itt egy másik ábrázolás kíséri: a lemez sarkaiban emberi maszkok jelennek meg.³⁷ Már a szkíta művészetben is előfordul, hogy maszkokkal együtt találjuk³⁸ s hogy ez a találkozás nem véletlen, azt a Chavannes által közölt Chao Che pillér mutatja.³⁹ Itt egymással szembefordulva ismétlődik meg a halat tépő madár mintája, a kettő közé az ábrázolás tengelyébe meg egy szakállas fej faragtak, fején hármaskoronával. Ez a csúcsos szakállú fej valamilyen módon összefügg a steppei népek vallásával, talán valamelyik főisten ábrázolása. Legutóbb Fettich Nándor gyűjtötte össze elterjedését.⁴⁰ Már ennyiből is világos, hogy a halat tépő sasnak eredetileg pogány mithológiai jelentése volt és nem a természetben látott jelenet esztétikai célú megformálása, mint a nyugaton néha ábrázolt halászó vízimadár.⁴¹ A halon álló madár a korai középkorban néha mint keresztény jelkép is szerepelt.⁴² Így a lehető-

³⁷ Ezt a jelenséget Takács Zoltán már értekezésem megjelenése előtt, tölem függetlenül megfigyelte, amint ezt szíves szóbeli közlése alapján tudom, így disszertációjának azt a részét, ahol régebbi felfogását elemzem (38. sk. 1.) tárgyitalannak kell tekintenem. Végül ezen a helyen köszönöm meg szíves figyelmét, amellyel a dunapentelei leletre figyelmeztetett.

³⁸ László, *Adatok* stb. i. m. 40. l.

³⁹ Chavannes, *Mission archéologique dans la Chine septentrionale*. Paris, 1909. XIX. tábla.

⁴⁰ Fettich, A. Hung. XXI. i. m. 14. skk. 1.

⁴¹ Például: Tyler-Peirce, *L'art byzantin*. Paris. 1934. II. kötet. 103a, márvány korláton Konstantinápolyban. — L. Matzulewitsch, *Byzantinische Antike*. Berlin, 1929. 21. tábla. Ezüstkorsó a VII. sz. 2—3. évtizedéből, tehát egykorú a Szeged-öthalmi lemezzel. A halat fogó hattyú alakja szerepel a Kr. e. IV—III. sz.-i művészetben is: Arch. Anzeiger, 1910. 20—21. kép u. itt. 203—204. l. egy szkíta ivókürtön a halat tépő sas is szerepel. További adat a minta déloroszországi elterjedésére: А. С. Уваровъ, *Сборникъ мелкихъ предметовъ*, Москва 1910. III. 49. rajz. 101. l. Olbiából. — Itt kell megemlítenem egy olyan jelenséget, amelyet magyarázni nem tudok: az északnyugatamerikai indiánoknál a déloroszországihoz hasonló heráldikus formában gyakran szerepel a halon (itt rendszerint cet) álló sas és egyes alkalmazása arra mutat, hogy az ábrázolásnak mágikus erőt tulajdonítanak (F. Reizenstein, *Das Weib bei den Naturvölkern*. Berlin, é. n. 33. kép. 1.).

⁴² Így pl. gemmákon szerepel a halon álló galamb szájában olajággal: Forrer, *Reallex*. 109. tábla 1, 3. kép. A Sta. Maria di Capua Vetele mozaikjának közepén szerepel a halon álló sas. Garucci a jelenet magyarázatánál Szt. Jeromost idézi (De act. apost. 534 skk.): „Aquila quando senuerit in

ség megvan arra is, hogy avar övvereteinken is hasonló értelemben szerepel ez az ősi pogány jelkép, a meglévő adat azonban semmi-
esetre sem elég arra, hogy ezekben az övveretekben viselőik kereszt-
ténységének bizonyítékát lássuk.

Egyáltalán nem bizonyos, hogy egy-egy megkedvelt vándor-
motivum eredeti szellemi háttérével, azaz tartalmával együtt vándor-
ol. Így lehetséges az is, hogy pl. a keresztényjelentésű madárpárban
is saját lélek-madár rokonfogalmukat látták az avarok. Mintahogy
biztosra veszem, hogy az antik művészetből átvett mythológiai ábrá-
zolásokat új, az eredetivel esetleg egyáltalán nem közös tartalom-
mal töltötték meg. Ezek azonban olyan kérdések, amelyekre egy-
hamar aligha remélhetünk választ.

Megemlítem még, hogy a kiskassai lelet bizánci formájú csat-
jának keresztény jellegét eddig nem vehették észre, mert a Hampel
által közölt rajzon⁴³ hiányzik a csat tövisébe bevéssett bizánci kereszt
(XXVI. 3). Így a csat bizánci eredete kétségtelen.

A késői avar temetők sokezer tárgyából mindössze az egyik
závodi női sírból előkerült kereszt⁴⁴ mutat kereszténységre. Ha bebi-
zonyosodik annak a feltevésnek a helyessége, amit Nagy Géza,
Horváth Tibor és Fettich Nándor képvisel,⁴⁵ hogy a nagyszentmik-
lósi kincs, késői avar fejedelmi lelet, akkor ide kell soroznunk még
azt a két övön hordott aranycsészét is, amelynek közepén bizánci
kereszt és felirat van.⁴⁶ Annál érdekesebb a keresztény emlékeknek
a hiánya, mert ezeknek a késői temetőknek egyrésze nyilván a Nagy
Károly-féle hadjáratok utánról való. Különösen valószínű ez a késői
keltezés a Bécs környékén és a Moson megyében kiásott többszáz
síros avar temetőknél, ezeket jórésztben a Nagy Károly által oda-
telepített avarság temetkezésének tarthatjuk. Igen sok adatunk van
viszont arra, hogy ez az avarság felvette a keresztény hitet⁴⁷ s kagán-
jait is a kereszttségben kapott nevükön nevezik a források.⁴⁸ Ugy
látszik azonban, hogy ez a térítés nem hatolt mélyre, erre mutat
legalább is, hogy amikor temetésre került a sor, arra a ténykedésre
tehát, ahol a halott és az életbenmaradottak nyugalma kell biztosí-
tani s ahol évezredek szokások hatalma köti az embert, az avarság
a maga régi hitét és szokásait követte. Csupán így magyarázhatjuk,

fontem se ter mergit et ita ad iuventutem redit". (R. Garucci, *Storia dell'arte cristiana*, IV. Prato, 1877. 94. skk. l. 277. tábla. Kádár Zoltán kedves baráti figyelmének köszönöm ezt az adatot.)

⁴³ Hampel, *Alterthümer*, III. 276. tábla 17a–b. kép.

⁴⁴ Moravesik, i. m. 390. l.

⁴⁵ Nagy Géza, *A honfoglalók*, *Ethnographia*. VIII. 1907. 337. l. — Horváth, i. m. 104. skk. l. — Fettich, i. m. 116. l.

⁴⁶ Hampel, *Alterthümer*. III. 304–305. tábla.

⁴⁷ Váczy Péter, *Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában*. Szent István Emlékkönyv I. Budapest, 1938. 215–265. l.

⁴⁸ Alföldi, Szent István Emlékkönyv, i. m. 168. l. u. itt a források jegyzéke.

hogy a forrásokban megtértként megismert nyugati avarság sírjaiban nyoma sincsen kereszténységüknek.

Az avaroktól kezdve a honfoglaló magyarság megjelenéséig elegendő adattal rendelkezünk a térítésről és az egyházszervezésről.⁴⁹ Egyrészt a bolgár hódítás, másrészt az avarok által maguk köré telepített szlávság veszi át volt uraitól a hatalmat. A Kárpátok medencéjének területét egységesen megszervező és a nyugati kereszténységbe illeszkedő magyarság megjelenésével eldől a magyar föld sorsa s a bizánci kereszténység csak a román és szláv elemek lassú beszivárgásával gyökeresedik meg újra a déli és keleti határvidéken. A magyar államszervezés kora azonban már kívül esik e dolgozat keretein.

Dr. László Gyula.

Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn.

Ergebnisse und Aufgaben.

Gedankenfolge der an der Seite 145—158. befindlichen Mitteilung, (Tafeln XXI—XXVI.), siehe: Zeitschrift für Kirchengeschichte. Erster Halbband, 1940. S. 126—146.

Dr. Gyula László.

⁴⁹ Váczy, i. m.